

ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE FORME ARHAICE DE PERFECT SIMPLU ȘI DE MAI MULT CA PERFECT ȘI CU UNELE VALORI ALE PERFECTULUI SIMPLU ÎN GRAIURILE POPULARE ACTUALE

DE

VICTORELA NEAGOE

0.1. Examinarea datelor culese recent în anchetele dialectale efectuate în Muntenia pentru NALR *Muntenia și Dobrogea* și în Munții Apuseni pentru volumul *Tezede dialectale — Munții Apuseni* ne-a sugerat câteva observații în legătură cu răspîndirea, în prezent, a unor forme arhaice de perfect simplu și de mai mult ca perfect, pers. a II-a pl. în *-(se)(ră)t* în graiurile munteneste și cu valoarea de marcă a acțiunii petrecute „azi” în zona Munților Apuseni.

1. Formele arhaice de perfect simplu (= p.s.) și de mai mult ca perfect (= m.m.c.p.) pers. a II-a pl. în *-(se)(ră)t*, curente în limba veche¹, au fost înregistrate de ALR I și ALR II în localități din Munții Apuseni, Crișana și în trei puncte (728, 762, 954) din estul Munteniei.

Dacă anchetele pentru NALR — *Transilvania* au dat posibilitatea de a stabili cu mai mare exactitate aria acestor forme verbale în vestul teritoriului dacoromân², cercetările efectuate pe teren pentru NALR — *Muntenia* largesc considerabil aria acestei particularități, formele în *-(ră)t* ale p.s. și în *-se(ră)t* ale m.m.c.p., pers. a II-a pl., fiind atestate în pct. 730, 732, 735, 747, 828, 832, 836³.

Fenomenul înregistrat în localitățile menționate mai sus formează două arii morfologice distincte, situate una în nord-est, cu prelungiri spre sud, și alta în sud-est, avînd ca limită sudică cursul Dunării (vezi harta anexă).

Comparînd răspunsurile celor două anchete efectuate la un interval de patru decenii, constatăm că NALR — *Muntenia*, deși, în general, largeste

¹ Vezi Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1914, p. 216; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV, V, VI, București, 1966, p. 289; S. Pușcariu, *Limba română*, București, 1976, p. 250; cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de pers. I și a II-a pl. cu sufixul -ră-*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, București, 1971, p. 1419–1423.

² Vezi V. Bidian, *Persistența unor forme vechi la primele două persoane de plural ale perfectului simplu*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 217–230.

³ Punctelor cartografice le corespund următoarele localități: 730 = Siriu-Băi, 732 = Luncile, 735 = Odăile, 747 = Gura Sărății, jud. Buzău; 828 = Radovanu, 832 = Chirnoși 836 = Ciocrlia, jud. Ilfov.

aria fenomenului cu noi atestări, nu a înregistrat formele vechi în *-(ră)t* la p.s. și în *-se(ră)t* la m.m.c.p. și în pct. 698 (= 762, ALR II).

Trebuie să presupunem, în această situație, fie că în graiul localității respective s-au generalizat, astăzi, formele noi, în *-răți*, fie că coexistă cele două forme, fiind mai frecventă (sau singura folosită în vorbire de anumiți vorbitori) desinența *-răți* față de *-răt*, în evident regres.

Răspunsurile înregistrate la întrebările referitoare la p.s. și la m.m.c.p. din chestionarul NALR — *Muntenia* relevă menținerea vechii desinențe *-t* (pers. a V-a), chiar după intercalarea elementului desinențial *-ră-* la toate persoanele pluralului, ca marcă la timpurile în discuție.

Datele consemnate în *Tabel*, unde prezentăm o listă a tuturor verbelor notate în anchetele dialectale pentru NALR — *Muntenia*, la p.s. și la m.m.c.p., pers. a V-a, ne dau posibilitatea să observăm că singura localitate în care apare forma caracteristică limbii vechi pentru m.m.c.p., fără extinderea elementului *-ră-* ca la p.s., este pct. 836 : *cînlăsel^u*, *cusúsel^u*, *cumpărăsel^u*, *dădúsel^u*, *avuséset^u*, *stătúsel^u*, *fuséset^u*, și că în pct. 730 și 747 au fost înregistrate, la câteva verbe, de conj. a II-a, a III-a, a IV-a, forme omonime la p.s. cu cele de m.m.c.p. : *văzúserăt* : 730, *plînséserăt* : 730, *tușúserăt* : 730, *scriséserăt* : 730, *dădúserăt* : 747, *vruséserăt* : 747, *făcúserăt* : 747, *fuséserăt* : 747.

Anchetele cu chestionarul, realizînd și investigarea tezaurului lingvistic latent, mai ales cînd anumite moduri, timpuri sau persoane ale verbelor nu sînt utilizate frecvent în vorbire, așa cum este cazul și cu pers. a II-a pl. a p.s. — greu de obținut într-un dialog — pun în lumină menținerea unor fapte arhaice de morfologie în zone socotite, pînă acum, mai puțin conservatoare, ba mai mult, considerate a fi zone tipic *in o v a t o a r e*.

De subliniat că această particularitate arhaică se alătură altor elemente conservatoare ale graiurilor muntenesti (păstrarea formelor verbale iotacizate, formele identice de imperfect, pers. a III-a sg. și pl., precum și alte mărturii de limbă veche)⁴, ceea ce arată că este vorba de o *t r ă s ă t u r ă* relativ puternică a sistemului dialectal în discuție.

Persistența desinenței arhaice *-(ră)t* demonstrează, pe de o parte, că p.s. este încă un timp viu în nord-estul Munteniei⁵, iar pe de altă parte, că există o *l e g ă t ă r ă* formală între paradigmele p.s. și ale m.m. c.p.⁶.

2. Deși, în ceea ce privește a r i a d e r ă s p î n d i r e a p. s., cercetări anterioare⁷ au stabilit că aceasta include partea vestică a teritoriului dacoromân (Oltenia, Banatul, Munții Apuseni și vestul Munteniei), referitor la *v a l o a r e a s p e c i f i c ă*, individualizatoare, a acestui timp, anume de

⁴ Vezi Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile muntenesti*, în FD, IX, 1975, p. 143—147.

⁵ Vezi Magdalena Vulpe, *Despre aria de răspîndire a perfectului simplu în graiurile muntenesti*, în CL, XXII, 1977, nr. 2, p. 255—259.

⁶ Cf. Victorela Neagoe, *Despre -ră- în formele de perfect simplu și de mai mult ca perfect*, în FD, VIII, 1973, p. 139.

⁷ Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în SG, II, 1957, p. 29—52 ; idem, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân. Observații asupra răspîndirii geografice a perfectului simplu în dacoromână*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 317—327; Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 98—99 ; Maria Marin, *În legătură cu o formă muntenesească de perfect simplu*, în FD, VII, 1971, p. 317—318 ; Victorela Neagoe, *op. cit.*, p. 134—138 ; Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 258—259.

(Tabel)

Nr. chest. NALR	Perfectul simplu [5]	Puncte cartografice	Nr. chest. NALR	Mai mult ca perfectul [5]	Puncte cartografice
1	2	3	4	5	6
103	văzûrăt	735, 832	105	văzûserăt	730, 735, 832
	văzûserăt	730		văzûrăt	828
135	plînsêrăt	735, 828, 832			
	plînsêserăt	730			
140	auzîrăt	730, 732, 735, 828, 832			
177	spusêrăt	747, 832			
	spusêserăt	730, 735			
183	mîncârăt	730, 732, 747, 828			
194	tușîrăt	732, 735, 747	196	tușîserăt	730, 732, 747
	tușîserăt	730		tușîrăt ¹⁾	828
337	luârăt	730, 735, 747, 832	338	luâserăt	730, 735, 747, 832
345	îinûrăt	730, 735, 747, 832	347	îinûserăt	730, 735, 747, 832
409	dormîrăt	730, 735, 747, 832	411	dormîserăt	730, 735, 747, 832
422	visârăt	730, 735, 747, 832			
533	fugîrăt	730, 735, 747, 828, 832	535	fugîserăt	730, 735, 747
569	cerûrăt	730, 735, 747, 836			
581	băûrăt	730, 732, 735, 747, 832, 836			
601	cîntârăt	730, 836	603	cîntâserăt	730, 735, 747, 832, 836
				cîntâset ²⁾	
1 080	cosîrăt	730, 732, 735, 747, 832	1 082	cosîsârăt	730, 732, 735, 747
1 094	bătûrăt	730, 732, 735, 747, 832, 836			
1 268	șesûrăt	730, 732, 735, 747, 832	1 270	șesûserăt	730, 732, 735, 747, 828
1 668	scrișerăt	732, 735, 747, 832, 836, 730			
	scrișêserăt				
1 777	cusûrăt	730, 732, 735, 747, 832, 836	1 779	cusûserăt	730, 732, 735, 747, 832, 836
				cusûset ³⁾	
1 803	cumpârârăt	730, 732, 735, 747, 832, 836	1 805	cumpârâserăt	730, 732, 735, 747, 828, 836
				cumpârâset ⁴⁾	
1 816	vîndûrăt	730, 732, 747, 828, 832, 836	1 818	vîndûserăt	730, 732, 735, 828, 832, 836
				vîndûset ⁵⁾	
1 865	dădûrăt	730, 732, 735, 832, 836	1 867	dădûserăt	730, 732, 735, 747, 832, 836
	dădûserăt	747		dădûset ⁶⁾	
1 889	(în)muiêrăt	730, 732, 735, 832, 836			
	(în)muiâserăt	747			
1 894	râmă(u)sêrăt	730, 732, 735, 747, 832, 836			
1 917	vrûrăt	730, 735			
	vrusêrăt	732, 828, 832			
	vrusêserăt	747			
1 924	avûrăt	732	1 926	avusêserăt	730, 732, 735, 747
	avusêrăt	730, 735, 836		avusêset ⁷⁾	836

1	2	3	4	5	6
1 932	făcūrăt	730, 732, 735, 828, 832, 836			
1 940	făcúserăt stătūrăt	747 730, 735, 747	1 942	stătúserăt stătúset	730, 732, 735, 747 836
1 948	venírăt	730, 732, 735, 747, 828, 836			
1 956	fusérăt	730, 732, 735, 832	1 958	fusésérăt	730, 732, 735, 747, 832
	fusésérăt	747		fusésset ⁹	836

redare a unor acțiuni recente, petrecute chiar în ziua când sînt relatate, se remarcă faptul că ea este ocurentă în Oltenia⁸ și în sud-vestul Munteniei⁹.

Or, examinarea contextelor în care apar forme de perfect simplu în culegerile de texte dialectale din diferite zone ale teritoriului dacoromân relevă existența valorii de marcă a acțiunii petrecute „azi”, precum și a valorii modale, de actualizare a evenimentului narat — valori consemnate pînă acum ca specifice graiurilor oltenesti — în localități din Munții Apuseni: Neagra, Gîrda, Scărișoara și Arieșeni, jud. Alba.

De subliniat că aceste valori au fost înregistrate la toți informatorii anchetați, indiferent de generație sau sex, în conversații dirijate sau în discurs liber.

2.1. În răspunsurile la întrebările „Ce ai făcut ieri? ... Dar azi?” — puse t u t u r o r informatorilor din localitățile Neagra, Gîrda, Scărișoara și Arieșeni, crîngurile Pîrvești, Lăzești, Hănășești, Ocoale, Negrești, Ghețar, Galbena, Cobleș, Bubești, în intenția de a obține date comparabile pe generații și sexe, sînt atestate forme de p.s. pentru a exprima acțiuni desfășurate chiar în cursul zilei în care avea loc convorbirea între cei doi interlocutori, în timp ce p.c. este utilizat pentru acțiuni anterioare celor redată prin formele de p.s. Astfel:

(¹) [Ce ai făcut ieri?]

ieri? ieri dimineață m-am sculat / și am mai schimbat pruncii aleștia / și le-am spălat hainiți... și m-am mai... am mai săpat pe-aci prin grădină am mai săpat/am pus niști varză / [...]

[Și astăzi?]

astăzi făcui pînea // mai făcui niști cocături / [...]

(Pașca Gafta, 54 de ani, Ocoale)

⁸ Cf. Al. Rosetti, *Despre valoarea perfectului simplu*, în LR, IV, 1955, nr. p. 69—73; Grigore Brăncuș, *Sur la valeur du passé simple en roumain*, în *Mélanges Linguistiques* publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 Août, 1957, București, 1957, p. 159—173; Al. Georgescu *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în SG, II, 1957, p. 29—52; Ruxandra Pană-Boroianu, *Remarques sur l'emploi du passé simple dans les textes non littéraires d'Ollénte*, în RRL, XXVII, 1982, nr. 5, p. 423—434. Aceeași valoare este consemnată și pentru dialectele italienești de sud (Sicilia și Calabria de sud) de G. Rohlfs, *Grammatica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, III, Torino, 1969, § 672.

⁹ Vezi Ion Moise, *Aria de răspîndire a perfectului simplu în Oltenia și Muntenia*, în LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 91—93; Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 255—257.

(²) [Ce ai făcut ieri ?]

ieri ? / ieri n-am făcut mari triabă // am venit acolo la un cumnat / că ieri stau mai departi / și ce am făcut ? ! / m-am dus și am adunat nuștiu napi / ... dup-aceea am venit acasă / ș-am mâncat/m-am euleat / e-așa mi-o venit somnu/ba m-am dus și am eules nuștiu ctreșii / cu cumnatu dintr-un cireiș / [..]

[Și astăzi ?]

astăz numa vinii // mă sculai la patru / și luarăm autobuzu //

(Neag Zorița, 28 de ani, Negrești)

(³) [Ce ai făcut ieri de când te-ai sculat ?]

ieri ? / da că și az / și de când ma sculai / dădui la porc / mulsei vaca / și mă dusei pe dooșpe lăi curății // pe-acolo pi la p. tri

Și aseară ce făcuși ?

aseară ? / am zăhănit acasă / am dat la porci / nevasta o muls vaca/fo am dat la porci / ș-am mâncat de cină / m-am euleatu //

[Și astăzi ?]

dimineață mă sculai / și mă dusei tară. . . la curățit / [..]

(Belei Sofia, 66 de ani, Neagra)

2.2. Chiar atunci când anchetatorul, în mod deliberat, a folosit p.s. pentru „ieri” și p.c. pentru „astăzi”, subiectul a răspuns prin p.s. pentru intervalul de timp raportat la orice perioadă a zilei respective care precede momentul vorbirii :

(¹) [Ieri ce mînceși ?]

ieri am [e] ieri ști ce am făcut ? / ceala cari am fo la basilica / aceala ce te-o dus la spitali / tu șlit. . . și ia s-o rugai de mini că să mă duc să-t ajut la curățit / [..]

[Și te guriși ieri ?]

ieri am fost acolo / di pi la ... am închis vaca pi la zăci / și am mârș la curățit / și n-am mâncat numa om pic acasă / [..] dup-aceea am urlat acasă //

[Și alaltăieri fuseși pe aici prin centru ?]

cînd am fost aci / e-am fosi / cînd am fo eu darea // am fost pe-ațtea / [...]

(Hănăș Rafila, 76 de ani, Hănășești)

(²) [Și acum s-au dus nepoatele ?]

ia / acuma să duseră fetili // că nu mă dusei io / că mă dor picioarili / și umblai cu cizmele astea aclo pi valii / [...]

(Belei Sofia, 66 ani, Neagra)

2.3. Ca și în Oltenia și în sud-vestul Munteniei, în zona Munților Apuseni p.s. are și o valoare modală, de actualizare a evenimentului narat ; p.s. este ocurent în fragmente dialogate, integrate în narațiune, vorbitorul păstrînd, în felul acesta, raporturile temporale din planul acțiunii :

(¹) *ș-apo tata o zis „d-apă ce vrusei să fac noi / că mi-e frate / și mă cheamă / io nu mă bagai la nimica / iacătă io vorbli cu hudriasca” / eu mă-sa // ; eram acolo la ciondriești // ș-apo. . . ști ea copiii auzeam holcă / noi durmeam // auzeam holcă. . . faci „viniră lupii la șură la vti” //*

(Hănăș Rafila, 76 de ani, Hănășești)

(²) *s-o dus la părinți / ș-o spus : „uili ce văzu io / și cum făcu // să trasă șarpele din ia” / ș-apo tee că fierbi laptili / și l-afumi //*

(Petruși Petrea, 46 de ani, Lăzești)

Acceași semnificație o are p.s. când redă un trecut foarte apropiat, plasat imediat înaintea momentului vorbirii. În această situație, p.s. este utilizat cu scopul de a solicita în permanență atenția interlocutorului¹⁰ :

(¹) *era corniți nainți / vă spușei / ni ! /*

(Pleșa Vasile, 66 de ani, Scărișoara)

(²) *cîn o alinat-o o fo tîrzie vriemi / no ! auziș / așa o fost așa / nu că am știut-o numa noi / că s-o știut. . . tîț aco / hănășeștii cea o știut di triab-aceea //*

(Hanăș Rafila, 76 de ani, Hănășești)

Ocurența perfectului simplu, avînd semnificația temporală a unui trecut recent, în Munții Apuseni, conferă acestei trăsături statutul de particularitate dialectală specifică ariei avute în vedere, cu atît mai mult cu cît această arie nu se învecinează cu cea oltenească. Acest fapt ne îndreptățește să afirmăm că Oltenia nu mai poate fi considerată ca „centru al ariei perfectului simplu“¹¹.

À PROPOS DE CERTAINES FORMES ARCHAÏQUES DU PASSÉ SIMPLE ET DU PLUS-QUE-PARFAIT ET DE CERTAINES VALEURS DU PASSÉ SIMPLE DANS LES PARLERS DACO-ROUMAINS ACTUELS

RÉSUMÉ

Les remarques de l'auteur s'appuient sur le matériel qui a été recueilli pour l'AFLR dans le Pays des Motzi, ainsi que pour le NALR — *Muntenia și Dobrogea*.

1. Les recherches récentes relèvent la présence des formes archaïques à la 2e personne du pluriel du passé simple et du plus-que-parfait — formes courantes dans les textes du XVIe siècle sur tout le territoire daco-roumain — du type *tușirăt, luarăt*, respectivement *tușiserăt, fuseserăt*, dans quatre points du nord-est de la Valachie (730, 732, 735, 747), aussi bien que dans des aires qui sont dispersées dans la partie sud de cette province (les points 828, 832, 836). Les formes archaïques du passé simple (2e pers. du pluriel) sont occurrentes aussi dans le Pays des Motzi.

Ces formes dialectales spécifiques prouvent que le passé simple constitue encore un temps vivant dans le nord-est de la Valachie et qu'il y a un rapport formel entre les paradigmes des deux temps en question.

2. Bien que des recherches antérieures aient délimité l'aire d'emploi du passé simple dans la partie occidentale du territoire daco-roumain (dans l'Olténie, le Banat, le Pays de Motzi et l'Ouest de la Valachie), ces recherches n'ont pas précisé la valeur spécifique, individualisatrice, de ce temps — à savoir qu'il indique une action récente qui vient de se passer le jour même où l'on parle — que pour l'Olténie et le sud-ouest de la Valachie. L'étude du passé simple dans son contexte, facilitée par la moisson de textes dialectaux, glanés dans les parlers roumains, nous a permis de déceler l'existence de cette valeur de marque d'une action passée „aujourd'hui“ et de la valeur modale, qui actualise l'événement raconté — valeurs considérées jusqu'à présent spécifiques aux parlers d'Olténie — dans deux localités du Pays de Motzi, Gîrda et Scărișoara, véritables foyers de l'identité culturelle régionale respective, chez tous les informateurs enquêtés et appartenant à des générations différentes.

*Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Belotannis, nr. 25*

¹⁰ Cf. Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București, 1980, p. 74.

¹¹ Cf. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 33 ; Ruxandra Pană-Boroianu, *op. cit.*, p. 427.

